

Nenad Cambi

Neobjavljeni fragment tropeja iz Salone

Nenad Cambi
HR, 21000 Split
Zoranićeva 4

U vlasništvu Mira Mužića u Sv. Kaju (Solin) nalazi se fragment od lokalnoga vapnenca s prikazom rimskoga trijumfa, dio nekog javnog spomenika iz Salone. Na središnjem dijelu reljefa prikazan je tropej (drvena konstrukcija poput križa s kacigom na vrhu i navučenom potpasanom haljinom, sa strana su po dva ukrižana štita i po dva koplja). Desno se vidi glava pobijeđenog vojnika. Raspored figura je tipičan za rimske službene trijumfalne prikaze. Kaciga je kasnoantička, a haljina po svoj prilici pripada pješačkom, također kasnoantičkom rekvizitu koji se nosio preko oklopa. Reljef je plitak, a izradba primitivna. Očito je da je pripadao nekom frizu službenoga spomenika. Nedvojbeno je, na temelju stilske analize figura i oružja, da je fragment iz kasne antike, najvjerojatnije iz 4. ili najkasnije ranoga 5. stoljeća. Kojoj je rimskoj pobjedi spomenik bio posvećen, nije moguće kazati.

Ključne riječi: tropej, Salona, kasna antika

UDK: 904:73.027.2>(497.5 Solin)"652"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. srpnja 2014.

U konobi obitelji Mira Mužića iz Solina (Sv. Kajo) čuva se važan fragment dosta debele kamene ploče s reljefom. Po izjavi vlasnika, koji mi je velikodušno dopustio objavu fragmenta na čemu mu srdačno zahvaljujem, nađen je prije više desetljeća na gomili južno od *Porta Caesarea* u Saloni. Donedavno je ulomak bio zaboravljen u njegovoj konobi. Zapazio ga je Marko Matijević, urednik časopisa *Tusculum*, koji mi je poslao više fotografija, tako da se spomenik moglo proučiti sa svih strana. Matijević je odmah prepoznao da je na fragmentu prikazan rimski tropej i procijenio da je reljef važan.¹ Širina fragmenta je 33 cm, visina 18 cm, debljina ploče 17 cm. Visina samog tropeja je 20 cm, a visina desne glave je 4,5 cm. Debljina (dubina) reljefa je 2 cm. Fragment je od bijeloga vapnenca, uglačan je, ali je gornja površina porozna (što se jasno vidi na fotografijama). Rupice su po svoj prilici bile zapunjene vapnom. Fragment je odlomljen od cjeline i samo gornja površina ima živi završetak, a to upućuje da je iznad friza mogao stajati dodatak od drugoga komada kamena premda se ne vide rupe za uglavljivanje spojnih klinova. Stražnja površina je neobra-

đena i ne vidi se ništa što bi upozoravalo da je posrijedi oplata ili slično, što, međutim, ipak nije isključeno.

Na prednjoj strani fragmenta od desna na lijevo očuvana je glava čovjeka i njegov vrat. Sve ispod vrata je nestalo. Od dijelova lica preostao je obris glave te oči i usta. Nos je otučen, a sa strana se vide uši. Kosa je razmjerno dobro očuvana i pokazuje da je čovjek bio gologlav. Pramenovi kose se od tjemena spuštaju ravno prema čelu. Čovjek je bio prikazan pravo prema gledatelju. Lijevo od te glave je tropej koji je prikazan poput ljudskoga lika koji izgleda kao čovjek raspet na križu. Taj lik ima raširene ruke, odjeven je u dugu haljinu s veoma stiliziranim naborima. Haljina je potpasana i ima dva dijela. Naime pri dnu donji zvonoliki dio izlazi iz gornjega. Haljina je imala duge rukave. Nažalost ne vidi se kako su završavale ruke na izlazu iz rukava. Izgleda ipak da nema dlanova i prstiju (tu je reljef znatno oštećen). Pojas (*cingulum*) je tanak i bio je okovan jer se jasno vide segmenti i kopča. Donji dio tropeja nije očuvan pa se ne može pouzdanije rekonstruirati izgled. Na gornjem dijelu je glava na kojoj dominira kaciga poluloptastog oblika. Na obodu

¹ M. Matijević mi je ponudio objavu spomenika. Prihvatio sam iz jednostavnog razloga što prikupljam dokumentaciju o javnim spomenicima iz rimske Dalmacije koju bih trebao obraditi za sintezu o rimskim javnim spomenicima u znamenitom nizu *Handbuch der Archäologie* koju kao glavni urednik priprema prof. em. Sveučilišta u Heidelbergu (Njemačka) Tonio Hölscher. Tropeji su, naravno, jedan od najvažnijih sastavnih dijelova teme.



Slika 1.
Ulomak tropeja iz Salone (snimio Mario Matijević, 2014.)

kacige pričvršćene su obrazine (paragnatide) za zaštitu lica. One imaju uobičajeni bubrežasti oblik s omanjim šiljatim istakom na prednjoj strani. Paragnatide se spuštaju sve do brade gdje se gotovo povezuju u jednu cjelinu. Taj detalj je veći u odnosu na kacigu što je posljedica loše zanatske izradbe. Sa strana tropeja su po dva ukrižana štita ojačana hrptom po sredini i po dva izdužena predmeta, po svoj prilici koplja. Štitovima su na vrhu i dnu kutovi zaobljeni.

Očito je da se reljefna kompozicija nastavljala i desno i lijevo od tropeja. Nema nikakve dileme da je kompozicija prikazivala upravo rimski tropej, tj. simbol koji se postavljao na bojnopolju nakon pobjede kao simbolični znak uspjeha. Osim na bojnopolju tropej je mogao biti postavljen i na nekom drugom javnom mjestu. Tropeji su se nosili i u trijumfalnoj povorci. Osnova tropeja je obično deblo očišćeno od grana na koje se obješalo oružje i vojna oprema. Uz deblo su bila privezana (obično lancima) dva pripadnika poražene vojske u stojećem ili sjedećem stavu kao *pars pro toto* za čitavu vojsku. Tropej se postavljao samo kad se radilo o pobjedi nad nerimskom vojskom, a nikad nakon pobjede u rimskom građanskom ratu.

Na ovom salonitanskom primjerku u sredini je, dakle, bio tropej, a s desne strane je najvjerojatnije jedan neprijateljski vojnik (u stojećem stavu). Nije moguće reći je li postojao još neki detalj. Nažalost sačuvana je samo glava, a lijevi antitetički pandan nije očuvan. Prikaz čini posebnim to što na drvenoj križnoj konstrukciji nije torzo rimskoga oklopa, kao što je to naprimjer na Gardunskom tropeju, nego je postavljena spomenuta duga haljina.² Međutim, to ipak nije bitno za interpretaciju jer već od veoma ranoga carskog doba tropeji mogu imati sličnu nosivu konstrukciju, a ne deblo i haljinu.³ O kakvoj se ovdje haljini radi? Objašnjenje se može potražiti u činjenici da se oklop nije nosio na golom tijelu nego na pothaljini kako ratnika ne bi žuljao i ometao u djelovanju. Taj dio opreme se nazivao *suarmalis* i *trachomachus* i obično je od deblje tkanine da bolje zaštiti kožu.⁴ Budući da se grubo sukno kroz segmente oklopa ipak moglo navlažiti, prodor vlage se smanjivao još jednom haljinom koja je bila prebačena preko oklopa. Da bi se ratnik mogao boriti, s vanjske strane se pripisavao pojas i o njega vješalo oružje (mač i bodež).⁵ Koža je bolje sprječavala vlagu nego tkanina pa se i ona postav-

2 N. Cambi 2013, str. 12-15, sl. 4-8. Više-manje isti članak na hrvatskom: N. Cambi 2011, str. 131-139, sl. 4-8.

3 Usp. naprimjer tropej i barbare nošene na nosiljci (*fercula*) i na frizu iz Apolonova hrama kod Marcelova teatra u Rimu. Usp. B. Andreae 1973, sl. 237.

4 Usp. I. P. Stephenson 2006, str. 57-63, sl. 54-57.

5 I. P. Stephenson 2006, l. c.



Slika 2.
Ulomak tropeja, pogled odozgo (snimio Jakov Teklić, 2014.)

Ijala poviše oklopa. Koja je ovdje haljina bila prikazana? Donja haljina je obično provirivala ispod ispod oklopa i pokrivala natkoljenice. Po obliku reklo bi se da je posrijedi gornja haljina. Na to bi posebno ukazivao pojas koji ne pripada donjoj haljini. Dakle, budući da je to gornja haljina, nije neobično da se prikazuje haljina umjesto ispletenog oklopa (*lorica*) jer ona stoji poviše potonjega elementa kojega je skrivala. Kao zaključak moglo bi se iznijeti da je to element opreme lakoga pješaka iz doba dominata ili neznatno kasnijega vremena.⁶ Naravno da na većini prikaza tropeja prevladavaju oklopi, ali ipak ima slučajeva da na konstrukciji stoji odjeća poput već spomenutog slučaja iz Apolonova hrama u Rimu, s razlikom što u potonjem slučaju drvenu konstrukciju prekriva donja haljina. Na vrhu salonitanskoga tropeja je kaciga poluloptastog oblika s ojačanjem na sredini tjemena te paragnatidama. I ovakav oblik kacige svakako upućuje na kasnu antiku. S obzirom

na to da je prikaz dosta neprecizan, teško je govoriti o njegovim detaljima, ali nedvojbeno podsjeća na tip Spangenhelm (kaciga na provjesla) koji je imao kriškolike segmente kao naprimjer kaciga iz Concestija⁷ ili Burgh Castlea.⁸ I rimski vojnici na Galerijevu slavoluku u Solunu nose sličan kriškoliki oblik kacige.⁹ Slične kacige nađene su i u Naroni, osobito je sličan željezni primjerak sa središnjim tjemnim ojačanjem,¹⁰ kao i fragment kacige koju sam osobno otkrio unutar kule iz kasnijega razdoblja u sjevernim gradskim zidinama u Naroni.¹¹ I još bih kao analogiju spomenuo fragment obrazine i rekonstrukciju kacige iz Vinkovaca.¹² Ovakve se kacige datiraju od doba dominata pa kasnije i to se kronološki slaže s upotrebom prekooklopne haljine. Štitovi su izduženi, gore i dolje zaobljeni, a po sredini imaju rebrasto ojačanje.¹³ Ovakav tip štita je služio da pješacima osigura bolju i potpuniju zaštitu pri nastupanju i duelu. O obliku kopalja teško je govoriti jer nisu u cijelosti očuvana, ali su

6 I. P. Stephenson 2006, sl. 19, 20.

7 I. P. Stephenson 2006, sl. 15.

8 I. P. Stephenson 2006, sl. 16.

9 I. P. Stephenson 2006, sl. 19.

10 Primjerci su nađeni u blizini crkve na vrhu brijega i čuvaju se u bečkom Kunsthistorisches Museum. Vjerne kopije nalaze se u Arheološkom muzeju u Splitu. Usp. A. Uglešić 2002, str. 61-70, tab. I-II.

11 N. Cambi 1980, str. 127-153, sl. 31.

12 I. Radman Livaja 2007, str. 105-124, sl. 1-2.

13 Ti su štitovi slični onima na reljefnom stupu iz Mainza, usp. I. P. Stephenson 2006, sl. 106.

bila dosta duga. Koplja su također standardni elementi tropeja i to upravo prikazana na ovaj način.

Na salonitanskom prikazu zapaža se i jedna neobična pojava. Naime, na tropejima se nikad ne pojavljuju detalji lica (oči, nos i usta) unutar otvora kacige. Pojedini lica se jasno zapažaju unatoč primitivnosti prikaza. Očito je da je gornji dio tropeja bio koncipiran kao glava jer se vidi i vrat koji je nosi. U ovom slučaju izgleda kao da je tropej personaliziran. Doduše, moguće je da se radi i o zaštitnoj, odnosno ukrasnoj maski iako se one ne nose u ratu i nema ih na dosad poznatim prikazima tropeja. S obzirom na to da je prikaz dosta loše kvalitete, moguće je da tropej kao simbol rimske pobjede shvaćen antropomorfno.¹⁴

Ovaj fragment reljefa nađen je na gomili južno od *Porta Caesarea*. Po svojoj prilici tu je i izvorno stajao spomenik kojemu je fragment pripadao. To je bilo prikladno mjesto za podizanje javnoga spomenika jer je to lokacija u središtu grada, blizu starih vrata koja su još služila samo kao dekoracija i nosač glavnoga vodovoda za južni dio grada. K tomu u blizini je bila i rezidencija namjesnika provincije. Po svojoj prilici, uzevši u obzir dimenzije tropeja i glave, friz je bio minijaturan i bio je ukomponiran u veći spomenik.

Naime, kad se usporedi s prikazima drugih tropeja zapaža se da to nije bio glavni motiv nego samo dio kompozicije. S obzirom na tematiku reljefa, valja zaključiti da je fragment bez obzira na dimenzije bio dio nekog javnog, vjerojatno trijumfalnog spomenika. Uz tropej na frizu moglo je biti još nanizano oružja i vojne opreme.

Ovaj je tropej, kao što je već rečeno, kasnoantički. To pokazuje i naivnost i jednostavnost reljefa, paralelni nabori haljine bez prirodnog nabiranja. Način izrade oka je s dvostruko oivičenim izrezom, što je sve tipično za neškolovanu umjetnost doba ranoga 4. i 5. stoljeća. Tipičan za kasno rimsko doba je i plitak reljef te plosnat način prikazivanja figura u *en face* položaju. Sve to ukazuje na navedeno doba. Nažalost, ne može se kazati kojoj je pobjedi bio posvećen spomenik jer se u to doba oko Salone ne vode ratne operacije Rimljana i barbara čiji je uspjeh kraj trebalo obilježiti. U svakom slučaju fragment je važan kao dokumentacija jednoga kasnoantičkog komemorativnog spomenika, nažalost temeljito destruiranog u kasnije doba (6.-7. stoljeće). Mjesto nalaza upućuje na to gdje bi se moglo istraživati i možda otkriti ovaj važan dokument iz salonitanske prošlosti.



Slika 3.
Detalj tropeja (snimio Mario Matijević, 2014.)

¹⁴ O rimskom trijumfu usp. M. Beard 2007.

Literatura

- B. Andreae 1973 Bernard Andreae, *L'art de l'ancienne Rome*, Paris 1973.
- M. Beard 2007 Mary Beard, *The Roman Triumph*, Cambridge Massachusetts – London 2007.
- N. Cambi 1980 Nenad Cambi, *Antička Narona – urbanistička topografija i kulturni profil grada*, Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka, Znanstveni skup Metković 4.-7.10.1977., Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 5, Split 1980, 127-154.
- N. Cambi 2011 Nenad Cambi, *Rimski vojni tropeji u Dalmaciji*, *Adrias* 17, Zagreb – Split 2011, 125-150.
- N. Cambi 2013 Nenad Cambi, *Roman Military Tropaea from Dalmatia*, *Radovi XVII. ROMEC-a Rimski vojna oprema u pogrebnom kontekstu (XVII Roman Military Equipment Conference)*, Zagreb 24th – 27th May 2010, Zagreb 2013, 9-21.
- I. Radman Livaja 2007 Ivan Radman Livaja, *Obrazina kasnoantičke kacige iz Vinkovaca*, *Arheološki radovi i rasprave* 15, Zagreb 2007, 105-124.
- I. Stephenson 2006 Ian P. Stephenson, *Romano-Byzantine Infantry Equipment*, Stroud 2006.
- A. Uglešić 2002 Ante Uglešić, *Spangenhelme vom Typ Narona/Baldenheim vom Boden der Römischen Provinz Dalmatien unter besonders Berücksichtigung der Herkunft dieses Helmtyps*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 39, br. 26, Zadar 2002, 61-70.

Summary

Nenad Cambi

Unpublished Fragment of a Tropaeum of Salona

Key words: tropaeum, Salona, Late Classical period

Owned by Miro Mužić of Sv. Kajo (Solin) is a fragment made of the local lime stone, showing a Roman triumph, and making part of a public monument of Salona. The central part of the relief shows a tropaeum (wooden, cross-like structure with a helmet on the top and dressed in a belted dress, with two crossed shields and two spears at each side). At the right side is a defeated soldier's head. The arrangement of the figures is typical of the Roman official triumphal images. The helmet is a Late Classical one, and the dress most probably is an infantry, also Late Classical, item worn over the armour. The relief is a low one, and its execution primitive. Obviously it belonged to an official monument frieze. According to the figures and arms style analysis, it is undoubtedly Late Classical, most probably from the 4th or early 5th century latest. It is impossible to determine which Roman victory it was dedicated to.

